३२८।६१ तिथिनिर्णय

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(१)

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीबाबास्वामिचरणाभ्यां नमः । मासश्चतुर्धा त्रिंशतादिनैः सावनः । रव
यैस्य संक्रमाद्वा संक्रांतिः सौरः । पक्षद्वयेन चांद्रः । अश्विन्यादिरेवत्यंतनक्षत्रपरिवर्तनेनवा
नाक्षत्रः । दिवसोपि चतुर्धा । अहोरात्रः सावनः । सौरमासत्रिंशांशः सौरः । तिथ्यवछिन्नश्चां
द्रः । चंद्रसंबद्धनक्षत्रावछिन्नो नाक्षत्रः । अब्दस्त्रिधा । उक्तं हि ब्रह्मसिद्धांते । चांद्रसाव
नसौराणां मासानां तु प्रभेदतः । चांद्रसावनसौरास्तु त्रयः संवत्सरा अमी इति । नाक्ष
श्वो त्रमासैस्तु वर्षो नास्ति । ऋतुर्द्विधा सौरश्चांद्रश्च । मीनमेषौ मेषवृषौ वा सौरो व
संतः । चैत्रवैशाखौ चांद्रो वसंतः । अयनं तु सौरमेव । मकरसंक्रमणादारभ्य ऋतुत्रय
मुत्तरायणं । कर्कात्तु दक्षिणं । चांद्रमासो दर्शांतः पौर्णिमांतश्च । विंध्याद्दक्षिणतो
दर्शांत एव । ज्योतिर्गर्गः । सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः । आब्दिके पितृका
च र्ये चांद्रो मासः प्रशस्यते । अथ मलमासनिर्णयः । भृगुः । एकराशिस्थिते सूर्ये यदा दर्शद्व
यं भवेत् । हव्यकव्यक्रियाहंता स ज्ञेयोऽधिमासकः । दर्शद्वयं दर्शांतद्वयं । दर्शांतमासो
द्वि यदि संक्रांतिरहितस्तदा तस्य क्षयसंज्ञा । उक्तं ज्योतिःसिद्धांते । असंक्रांतिमासोधिमासः स्फु

A joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(1A)

दृश्यां तु द्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्यः कदाचित् । क्षयः कार्त्तिकादित्रये नान्यतः स्यात्तदावर्षमध्येऽधिमा
सद्वयं चेति । अन्यतः अन्यतरास्मिन् एकतरस्मिन्नितियावत् । क्षयमासादेकस्मिन्भागे असंक्रां
तिमासद्वयं न भवति । किंतु एकस्मिन्नेवेकदेस्यर्थः । वर्षं च सावनं । तत्र चैत्रादिषट्के एकः । आश्वि
न्यादिषट्के चापरः । ~~कठ~~ काठकगृह्ये यस्मिन्मासे न संक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेव वा । मलमासः
स विज्ञेयो मासस्त्रिंशत्तमे भवेदिति । क्षयाधिमासौ कार्त्तिका[illegible]दिषु स्यात् इत्यपो । क्षयात्पूर्वोऽसंक्रां स्या
ति[illegible]स्तु भौत स्मान्तकमहस्य वचनात् [illegible] हादेमांगलिके तु योऽन्यः । शुद्धमासमृता
नां प्रथमाब्दिकं मलमासे न तु द्वितीयादि । [illegible]रव्ढे तु मासद्वये प्याब्दिकमिति मितांतरमुक्तं ।
आब्दिकाहनिसंप्राप्ते अधिमासो भवेद्यदि । [illegible] मासद्वयं प्रकुर्वीत एवं कुर्वन्न मुह्यतीति व
सिष्ठवचनेमुदाहृतं । मलमासमृतानां तु मलमासे लक्षिते तत्रैव क्षयमासाद व्यवहितपूर्व
श्चेद संक्रांतिस्तदा तत्र सांवत्सरिकं मासद्वयेपि कुर्यात् । संवत्सरमध्ये चेत् [illegible] लिनस्तदा तत्रापि म
लमासिकं कर्तव्यं । आद्याब्दिके तु चतुर्दशो मासः । क्षयमासमरणे तु । तिथेः पूर्वा [illegible] स्तरा । ध्या

त्म

ध्यां पूर्वोत्तरमासयोर्व्यवस्था ॥ ७ ॥ एवं चाऽतिथ्यर्थे प्रथमपूर्वो द्वितीये तदुत्तरः । मासाविति बुधैः [illegible] योऽक्ष
यमाप्सस्य मध्यगौ ॥ गर्भाधानादिके चौलात्प्राचीनं मलमासपिकायै ॥ जातेष्टिस्तु न । आग्रयणेष्टिस्तु पू
र्वाधान्यविरहेऽप्यवश्यं ॥ महालये यत्स्तु न ॥ इति मलमासविवेकः ॥ अथ सामान्यतः सर्वतिथिनिर्णयः । शुक्ला
प्रतिपत्तु पूर्वा ग्राह्या । अपराह्णे कार्येत्तु । कृष्णा तु सर्वापरैव ॥ द्वितीया तु शुक्ला परैव । कृष्णा तु पौर्वाह्णिकी चे
त् पूर्वा ग्राह्या ॥ २ ॥ तृतीया तु रम्भाव्रते पूर्वा [illegible] परा ॥ ३ ॥ चतुर्थी तु परैव । विनायकव्रते पूर्वा ४
पंचमी तु शुक्ला परा । कृष्णा तु पूर्वा यद्वा [illegible] मी परैव । ७ उपवासे तु पूर्वा ६ । षष्ठी तत्तद्
सप्तमी पूर्वा ७ अष्टमी शुक्ला परा । कृष्णा पूर्वा [illegible] तु पक्षद्वयेऽपि परा ॥ नवमी पूर्वा ९
दशमी दिनद्वयव्याप्त्यस्य कर्मकालाचेत् पूर्वा [illegible] कर्मकालव्याप्तौ तु [illegible] १० एकादशी तु प
रा ॥ ११ ॥ द्वादशी तु पूर्वा ॥ १२ ॥ त्रयोदश्यपि पूर्वा [illegible] परा १३ चतुर्दशी तु अपराह्णव्यापिनी चे
त्तदा पूर्वा । अन्यथा तु चैत्रश्रावणव्यतिरिक्ता शुक्ला उत्तरा ॥ कृष्णा दर्शो । चैत्रश्रावणे [illegible] गता तु शुक्ला
पूर्वा ॥ १४ ॥ पंचदश्यां तु परा । सावित्रीव्रते तु पूर्वे ॥ १५ ॥ इति सामान्यतः सर्वतिथिनिर्णयः । युग्माग्नि
युगभूतानां षण्मुन्योर्वसुरन्ध्रयोः । रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्या च पूर्णिमा । प्रतिपदाप्यमावा ॥

(2A)

स्यात्तिथ्योर्युग्मं महाफलं। एतद्व्यस्तं महादोषं हंति पुण्यं पुराकृतं। इदं च पित्र्यकर्मव्यतिरिक्त व्रतोपवासादिविष
यकं। खर्वो दर्पस्तथा हिंसा त्रिविधं तिथिलक्षणं। खर्वे दर्पे परा पूज्या हिंसायां पूर्वकालिकी। खर्वे सा
म्यं दर्पो वृद्धिः। हिंसा क्षयः। इदं च खर्वादिवाक्यं पित्र्यविषयं। तथा च व्यासः। द्वितीयादिषु युग्मानां प्र
ह्य तानियमादिषु। एकोद्दिष्टादि वृध्यादौ [illegible] चोदने ति। कूर्मणोयः स्य युः का[illegible]ते तु उभ
योरप्यपवादः। तथा च दिने द्वये कर्मकालव्याप्ति[illegible]प्तौ अल्पत्वे पूर्वा वा युग्मखर्वे वा क्ष्यापोपः प्रवृ
त्तिः। अस्तास्तात् त्रिमुहूर्तत्रयापा व्याप्तौ परे व [illegible] नेतरं मुहूर्तत्रय व्यापिनी परा मुख्या। मुहूर्त
त्रयाव्यापिनी चेन्नु कल्पः। तदभावे तु पूर्वेद्यु [illegible] गोदृष्टदशनाडीविद्धिः स्वयं चेद्दशा विलमतोचा। पद
ताष्टादशनाडीविद्धे स्यपुत्तरां तिथिं। इदं च न केव[illegible]पवासव्यतिरिक्त विषयं। तथा। व्रतेहि पिकर्मेका
ल व्याप्तावव्याप्तौ च तदित्यामी। उपवासे च [illegible] तथैव धौग्राह्यः। नक्षत्रवारादि षि: प्रात्री स्या
त्कोतु इति मुहूर्तेगाप्युपवासादौ ग्राह्या। अत्रैव पदेषो नास्ति। नस्यकेवलोति तिथि विज्ञेयेत्यादू।
यद्यपि सा तिथिः सकला ज्ञेया इति अतिदिष्टं तथापि मन्वादि प्रवृत्तिषु तात्कालिकी ग्राह्या। तथा
च स्कांदे। अभ्यंगे चोद धिस्नाने दंतधावने मैथुने। जाते च मरणे चैव तत्कालव्यापिनी तिथिः। ६०
इउः पे पूर्वे यातिथ्य ध्याविध्यते त्रिमुहूर्तकैः। सायं तन्तरपातकन्यूनया तु न दिध्यते॥ ८६

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(3) मन्वादौ च युगादौ च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। व्यतीपाते वैधृतौ च तत्कालव्यापिनी क्रियेति। अथ व्रतविशेष
णतिथिविशेषनिर्णयः। यमः श्रावणी दुर्गानवमी दूर्वा चैव हुताशनी। पूर्वविद्धा प्रकुर्वीत व्या शिवरात्रि
र्बलेर्दिनं। श्रावणी। श्रावणी ~~दुर्गानवमी दूर्वा चैव हु~~ मास पूर्णिमा। दूर्वा। दूर्वाष्टमी। हुताशनी।
होलिकापूर्णिमा। ब्रह्मवैवर्ते। कृष्णाष्टमी त[illegible]त्तीयावट्पैतृकी कृतपा तथा ब[illegible]
तेष्वास्मु रवी तिथिः। सम्मुखी पूर्वा। स्कांदे [illegible] पुर्वभु कृष्णपक्षे चाष्टम्यां वै संयुता सा महानव मी
मी प्रोक्ता त्रैलोक्यस्यापि दुर्लभेति। दूर्वाष्ट[illegible] अगस्त्यादये सति। श्रावणकृष्णाष्टम्यां कार्यो। अगस्त्यो
दयात् प्रावृतु आर्द्रिस्यसिंहस्थे लोकपदस्थ कुष्ठम्यां [illegible] अथैकभक्तकालनिर्णयः। त्रिधा विभक्तस्य हि यो
मध्योंशस्तस्यां स दलेन के स्य लोककार्ये। तत्र यास[illegible] तस्य गौणकालस्तु अस्तमयावधिः। दिनद्वय
मुख्यकालस्याव्याप्तौ साम्येन स्पर्शे वेत्तदा पूर्व[illegible] दिने। वैषम्येन स्पर्शे तु बहुकालव्यापिनी ग्राह्या। दिनद्व
येपि मुख्यकालस्पर्शे तु पूर्वेव। दिनद्वये मुख्यव्याप्तौ युग्मवाक्येन निर्णयः। माधवस्तु पूर्वैव हि गौणमुख्य नि
व्याप्तेः सत्वात् पूर्वस्याह। अन्यां गौणोपवासप्रतिज्ञा च नायं न्यायः। अथ नक्तकालनिर्णयः। तत्र प्रदोषव्यापि
नी तिथिर्ग्राह्या। तेनस्नमाणं तु स्कांदे त्रिमुहूर्तः प्रदोषः स्याद्रवावस्तंगते सति इति। तत्र नक्षत्र दर्शनात्

(3A)

त्वाकूभोजनस्य निषेधात् तदुत्तरं भोक्तव्यं।इदं चादित्यवारादावपि रात्रावेव।निषेधस्तु विध्यस्पृष्टविषय
८। कः।दिनद्वयेपि प्रा[illegible]षकालेन क्तं तिथेरभावे सायंकाले मनक्तं कुर्यात्।एकदेशव्याप्त्यादौ तु पूर्वे
वत् प्रदेवलः।नक्षत्रदर्शनान्नक्तं गृहस्थस्य बुधैः स्मृतं।यतेर्दिनाष्टमे भागे तस्य रात्रौ निषिध्य
ते।अथोपवासतिथिनिर्णयः।गणेशार्चने चतुर्थी।रंभायां तृतीया।कुं[illegible] द्वितीया।शिव
रात्रिस्तिन्न चतुर्दशी।रुद्रव्रते भिन्ने ष्टमी।[illegible]दशी।कृष्णत्रयोदशी।स्कंदार्च्ये षष्ठी।सावित्री
तरपंचदशी चपरोष्यापो।अन्यापूर्वा।अ[illegible]दशी तु पूर्वा।यदि पूर्वा पूर्णा न दासे [illegible]।
न तु परा।एकादशी विनाशे।अथ नक्तव्रत[illegible]निर्णयः।अहद्वयेयद्येस्त मयेन नक्षत्रं यदि वा न[illegible]य
त्र प्रवृत्तिस्तिन्नेव वा त्रिषु व्यपि पक्षेषु परमेव।[illegible]दिनए वास्तेसंबंधे तु परं।अथ जन्माष्टमीनिर्णयः।
तत्र रोहिण्यष्टमीभ्यामर्धरात्रस्य योगो मुख्यः।स चेद्दिनद्वयेप्यस्ति नास्ति वा उभयथापि परैव।
पी यदा तु आद्यदिने उत्तरदिने स्वल्पापि रोहिणी स्यात तत्रापि परैव।यदा तु परदिने एव रोहिणी
योगस्तदा संपूर्णा मपि स्वापि विहाय परैव ग्राह्या।बुधसोमवाभ्यां योगाऽत्तीव प्रशस्ता।

२= अर्धरात्रादूर्ध्वं अष्टमीप्रवृत्ता।=२

५ (५) पूर्वत्रैव रोहिणीयोगसंभवश्चाद्यः। दिनद्वयेपि रोहिणीयोगस्तत्सर्वं पूर्वैव। पारणा तु तिथिभांते मुख्या। अ
न्यतरांतेन्यतरांते। तिथिभक्षयोर्यदाच्छेदो न स्यात्तमसथापि वा। अर्धरात्रे थवा कुर्यात् पारणां त्वपरेहनि।
वह्निपुराण। भांते कुर्यात्तिथेर्वापि शास्त्रं भारत पारणमिति। यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां प्रातरेव हि पार
णमिति तु माधवाद्युदाहृतस्मृतिमहार्णवोक्तः। अथैकादशीनिर्णयः। एकादश्यां पक्षद्वयेपि भो
जननिषेधः सर्वेषां वर्णाश्रमसाधारणः। [illegible] तु गृहीणां तु शुक्लैकादश्यां निषिद्धं। त[illegible]
पुराण। शयनी बोधिनीमध्ये याः कृष्णैकादश्यः [illegible] पोष्या गृहस्थेन नान्याः कृष्णाः कदाचने
ति। अयमपि निषेधः। पुत्रिणस्तु संक्रांत्यामु[illegible] तु कृष्णैकादशीवासरे। चंद्रसूर्यग्रहे चैव न कुर्या
त्पुत्रवान्नरः। इति वचनादित्यके। हेमाद्रौ तु [illegible] मात्रस्य कृष्णायां निषेधः। पुत्रवतस्तु शयनी
बोधिनीमध्ये वा [illegible] नान्यास्वपीति निर्णीतं। स चायं निषेधो नित्यप्रयोगविषयः। काम्यप्रयोगे तु सर्व
स्यैव। पुत्रजांभार्यः सभार्यश्च बंधुयुक्तस्तथैव च। उभयोः पक्षयोः काम्यव्रतं कुर्यान्नु वैष्णवमिति स्मरणा
त्। एकादशी द्विधा। शुद्धा विद्धा च। सा प्रत्येकं त्रिधा। न्यूनासमाधिका चेति। षड्विधापि पुनस्त्रिधा।

Mandal, Dhule and the Yashw... Mumbai

(4A) न्यूनाधिके समद्वादशीकत्वात्। तथा च संग्रहः। शुद्धा विद्धा च द्वयी नंदा त्रेधा न्यूनसमाधिकैः।
षट्प्रकारा पुनस्त्रेधा द्वादश्यूनसमाधिकैः इति। इत्थमष्टादश भेदाः। तत्र शुद्धाधिकन्यू
नद्वादशीकायां। शुद्धाधिकसमद्वादशीकायां च। प्रथमायां सकाम उपवसेत्। निष्काम
स्तु परेद्युर्दिने। विष्णुप्रीतिकामस्तूभयोः।२। शुद्धानान्त्यधिकासमासु। विद्धानान्त्यधिकस
मासु च षट्स्वपि द्वादश्याधिक्ये सर्वै रुपवासः पोष्या।। विद्धन्यूनसमद्वादशीका
यां तु पुत्रवद्गृहस्थानां यतीनां च द्वादश्यामेवोपवासः। अन्येषां च विद्धैकादश्यां। विद्धन्यू
नन्यूनद्वादशीकायां तु सर्वैरुपोष्या।१०। विद्धसमसमद्वादशीका। विद्धसमन्यूनद्वादशीका च।
सकामैरुपोष्या निष्कामैस्तु द्वादशी।११।१२। विद्धाधिकसमद्वादशीकायां तु सर्वेषां परा।१३। वि
विद्धाधिकन्यूनद्वादशीकायां तु सकामानां पूर्वा निष्कामानां परा।१४। शुद्धन्यूनशुद्धसमयोरेका
दश्योः न्यूनसमद्वादशीकत्वेन चत्वारो भेदाः। इह पक्षचतुष्टयेपि शुद्धैकादश्यामेवोपवास इति
स्पष्टमेव।१८। इदं चैकादशीव्रतं लिंगपुराणरीत्या शैवं। सौरपुराणे तु सौरं। वैष्णवं तु प्रसिद्धमेव। एयोर

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

यत्कलाकाष्ठामात्रमपि दशम्याः स्पृष्टा दूषितस्तदा विदुः॥ भविष्यत्पुराणे॥ दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणो
दयः। वैष्णवेन न कर्तव्यं तद्दिने काद्वशीव्रतं इति॥ इमौ सूर्योदयारुणोदयवेधौ स्मार्तवैष्णवयोर्व्य
वस्थितौ। वैष्णवैस्तु विष्णुप्रीत्यर्थमुपवसंत्विति॥ माधवनिबंधे तु। पांचरात्राद्यागमोक्तदीक्षां प्राप्तास्ते
वैष्णवा इति स्थितं॥ अथाष्टौ महाद्वादश्यः॥ [illegible] उन्मीलनी वंजुली च त्रिस्पृशा पक्षवर्धिनी॥
जया च विजया चैव जयंती पापनाशिनी॥ द्वादश्योष्टौ महापुण्याः सर्वपापहराः स्मृताः॥ तत्र तिथियो
गात्पंचैताः। नक्षत्रयोगात्त्रिस्र इति विवेकः॥ तथ … द्वादशी एकादश्यामधिका उन्मीलनी॥ शुद्धाधि
का द्वादशी तु वंजुली॥ एकादशी त्रयोदशीस्पृष्टा त्रिस्पृशा॥ संपूर्णपर्व। यदि प्रतिपद्यपि वर्ध
ते ततः पक्षवर्धिनी॥ पुष्ययुता जया॥ श्रवणयुता विजया॥ पुनर्वसुयुता जयंती॥ रोहिणीयुता पा
पनाशिनीति॥ एता अष्टौ उपोष्याः॥ यदा त्वेकादश्यां पर्वा … स्तः॥ पृथक्प्राप्तिः तदा द्वादश्येव उपवसे
त्॥ अत एकादशीत्यक्त्वा द्वादशीमुपवसेत्॥ त्रिपादस्पापारणा॥ द्वादशीशेषलक्षणं तु॥ मत्स्य
पुराणे॥ कलाद्वयत्रयं वापि द्वादशी पारणादिने उषःकाले द्वयं कुर्यात्प्रातर्मध्याह्निकं तथा॥ अथ श्र
वणद्वादशी॥ सा चाल्पश्रवणान्वितापि ग्राह्या॥ भाद्रपदस्य कृष्णे चेत् … बुधयोगे चातिप्रशस्ता॥ छ

a joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(5A)

विष्णुधर्मोत्तरे। एकादशी द्वादशी च वैष्णव्यमपि तत्र चेत्। तद्विष्णुशृंखलं नाम विष्णुसायुज्यकृद्भवेत्। ए
कादश्याः श्रवणयोगाभावेपि तद्युक्तद्वादशीयोगमात्रेण विष्णुशृंखलं भवत्येव। द्वादशी श्रवण
८ स्य स्पृष्टा स्याद्भवेदेकादशी। यदि स एव वैष्णवो योगो विष्णुशृंखलसंज्ञित इति। मात्स्योक्तेरिति हेमाद्रिम
ते। निर्णयामृते त्वस्य पूर्वार्धमन्यथा पठितं। द्वादशी श्रवणस्पृष्टा स्पृशेदेकादशी यदीति। तेन तन्म
ते श्रवणस्यैकादशीद्वादशीभ्यां योगएव विष्णुशृंखलं नान्यथेति। यदा तु निशीथानंतरं स्पर्शो
द्वयोर्वाधिकलामात्रमपि श्रवणर्क्षं भवेत्त[illegible]वं योगः। तदुक्तं तत्रैव नारदीये। द्वादशीमांप्रलभ्य।
तिथिनक्षत्रयोर्योगो योगश्चैव नराधिप। द्विकल[illegible]दि लभ्येत स ज्ञेयो ह्याष्टयामिक इति। देवो
द्वाक्षिपतु। रात्रेः प्रथमयामे चेत् श्रवणं[illegible]र। तदा पूर्वमुपवसेत् प्रातर्भाते च पारणमि
ति। अत्र प्राच्याः। अणुराजन्नपरं काम्यं श्रवणद्वादशीव्रतमिति स्थूलदर्शिवचनात् काम्यमेवेदमि
त्याहुः। दाक्षिणात्यास्तु नित्यताग्राहकवचनेन बहूनां नित्यतामाहुः तत्र शैवस्यैकादशीद्वादश्योरुपवासा
मुक्ता अशक्तस्य द्वादशीव्रतमेव स्याहुः। तथा च माधवः। श्रवणेन युता चेत्स्याद्द्वादशी सा हि वैष्णवः। ६

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

१७।५०

(6)

स्मार्तैश्चोपोषणीया स्यात् स्वजन्मदेकादश्यां तदेति । वाराहवामनपुराणयोरपि । एकादश्यां नरो भुक्त्वा
द्वादश्यां समुपोषणात् । व्रतद्वयव्रतं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्य[illegible]संशयं । भुक्त्वेति फलाद्याहारपरं ।
उपवासद्वयकर्तुं नराशक्तौ तन्नरायदि । प्रथमे फलाहारी निराहारी परेहनीति दिवादासीयेऽभि
हितोक्तं । पारणां तु उभयोरन्ते न भवति यतः [illegible] तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासो यदा भवे
त् । पारणं तु न कर्तव्यं यावन्नैकस्य संक्षय इति । ना[illegible] श्रवणैकादश्यामुपोष्या [illegible]ध्यान्हे वामनावतार इति ।
व्रतं हेमाद्रौ स्पष्टं । एकादश्यामेव श्रवणयोगे [illegible]तव्यं । तथा च नारदीये । यदा न प्राप्यते ऋक्षे
द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् । एकादशीं तदोपोष्य पा[illegible]श्रवणान्विते इति । अथ शिवरात्रिः । अमावा
स्यांत माघमासस्य कृष्णचतुर्दशी शिवरात्रिः । [illegible]म्यरात्रिव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तथा
त्वे तु परैव तिमाधवः । एवं व निहेमाद्रिः । पारणा तु [illegible]न्ते । यद्यप्यमावास्यां गामिन्यामिति वचना
त् प्रातरेव पारणा । अथ प्रतिमासशिवरात्रिव्रतं । रात्रौ पूजाजागरणयोर्विधानाद्बहुरात्रि
युक्ता ग्राह्या । साम्यनरात्रियोगे तु परैव । पारणा प्राग्वत् । अथ पर्वनिर्णयः । कात्यायनः । पर्व
ण्यां रात्रौ भोजनं निषिद्धं तथापि पारणस्य विधिस्पृष्टत्वान्न दोष इति हेमाद्रिः । [illegible] माघे तु यामत्रे
यार्ध्व [illegible]

(6A)

ग

र्णोयश्च तुर्थो ऽह्न आद्याः प्रतिपद्स्त्रयः । इष्टिकालः सविज्ञेयः प्रातर्मुक्तो ऽपि हूजातिभिः । अथ ग्रहण
निर्णयः । गौतमः । सूर्यग्रहे तु नाश्नीयात्पूर्वं याम चतुष्टयं । चंद्रग्रहे तु यामांस्त्रीन्वालवृद्धातु
रैर्विना । बालादयस्तु ग्रहण प्रहरात्पूर्वं प्रहरे नाश्नीयुः । ग्रस्तास्तं तु परेद्युः स्नात्वा दृष्ट्वा आप्युत्य भुं
ज्जीत । यत्तु वचनं । सायाह्ने संगवे नाश्नीयात् संगवादध्वः । मध्याह्ने परतो नाश्नीयात् नाप
वासो ऽतिविग्रहे । ह्यारेदो ऽपरा । ह्नं । ग्रहणप्रात … कृष्णा अप्रहरो त्यक्तो ऽह्नं इत्येति फलितो
तथु थौं । … तु पुत्रवद्गृहि विषयं । ग्रहणकाले … प्राजापत्येन भुंज्या तु पुत्रो ऽतिरषां त्रिरात्रंय
व हणां तं । ग्रहणादि वा दिवस एव वा उपवासाम … लः व्यासः । रविग्रहः सूर्यवारे सोमे सोम
ग्रहस्तथा । चूडामणिरिति ख्यातस्तत्रानंतफलं भवेत् । षट् । नित्रिंशन्मते । सूर्यग्रहो यदा रात्रौ
दिवा चंद्रग्रहस्तथा । तत्र स्नानं न कुर्वीत दद्याद्दानं न च क्वचित् । ग्रस्यमाने भवेत्स्नानं ग्र
स्ते होमो विधीयते । मुच्यमाने भवेद्दानं मुक्ते स्नानं विधीयते । इह सर्वेषां सचेल स्नानं ग्रहण
काले पक्वमन्नं वर्जयेत् । इदं च ग्रहणे स्नानं वृद्धि क्षयाद्याशौचे ऽपि कर्तव्यमेव । अथ …

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

१ तत्र ब्रह्मचारिणां गृहस्थानां चाधिकारः। पूर्वाह्णः कालः। पर्वण्यौदयिके कुर्युः श्रावणं तैत्तिरीयकाः।
८ बह्वृचाः श्रवणे कुर्युर्ग्रहसंक्रांतिवर्जिते। पौर्णमासीप्र [redacted] द्वाहपि कर्मकालं व्याप्नोति। [redacted] तदा
तैत्तिरीयैः परा ग्राह्या इतरैर्याजुषैः पूर्वा। श्रवणास्य द्व्यहव्याप्तिश्चेत् परत्र। उपाकर्म न कुर्वीत
क्रमात्सामग्र्ये ऽनुविंदः। ग्रहसंक्रांतियुक्ते ... श्रवणपर्वसु। एवं च ग्रहादिदोषे श्रावणस्य
पंचम्यां हस्तयुक्ते दिनांतरे वा वाजसनेयि... युः। तैत्तिरीयास्तु भाद्रपदपौर्णमास्यां कुर्युः।
दि बोधायनीयानां तु ग्रहणाद्दृष्टायां श्राव... ...षाढी ग्रहीता। बह्वृचपरिशिष्टे। अवध्या
षध्यस्तस्मिन्मासे तु न संवेति चेत्तु। तदा ... पदमासि श्रवणेन तदिष्यते। इदं च मलमासे न
कर्त्तव्यं। तथा कारिकायां नः। उत्सर्गः कालः ... पादुपाकर्मादिकर्मणि। पुस्तुके यभ्रं गादिव
चनाद्ग्राह्यस्तु नोत्सर्गश्च तुर्थे पियुगादिषु। उपाकर्म महापक्ष्योह्येतद्दिष्टं वर्षादिति। तत तर
छंदांसि विषयं। तेषां सिंह्यकेण नोपाकर्म विधीनात्। उपाकर्माणि तत्र मासाधौंश्च तूरामासाह्न
पक्षे हृयापिस्वाध्यायो ध्येतव्यः। उत्सर्जनानंतरं शुक्लपक्षेषु वा। हस्तादिगानिपठेदिति धिनो
षः। अथोत्सर्जनकालः। उपाकर्मदिनोत्सार्धमासचतुष्टये अनंतरमुत्सर्जनीत तथाहि। श्रावण्यां मुध—

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

पक्षस्य पौषशुक्ले प्रतिपदि उत्सर्जनं। ज्येष्ठ प्रथमपक्षस्य माघशुक्ले प्रतिपदि॰ यद्वा उ
पाकर्मदिने वा सर्जनं॥ सामगास्तु पुष्यस्य स्त्यर्थे॰ पुष्यगे॥ अथ मेषसंक्रांतिकाल:॥ मे
षादीनां द्वादशराशीनां चत्वारः स्थिराः॥ कर्केऽस्मिन् त्रिंशे मकरमेषेण चरस्थिरद्वि
स्वभावसंज्ञा॥ तत्र स्थिरसंक्रान्ति विष्णुपदं॥ षडशीतिमुखं द्वितनु मीन॰ विषुवं तु तुला
[illegible] अयनं द्वे विषुवे द्वे चतस्र: षडशीतय:॥
चेषो॥ अयने मेषे च कर्कटे वै टौ१उ [illegible] दे नौ पुराणा॰ स्त्र्ये नो राविधौ ध्वौ
चतस्रो विष्णुपद अथ संक्रान्त्या द्वादश [illegible] नेदास्कर पुरो हिते॰ मिश्रिता उत्तरे वार
त्री भोमवारे प्रदोषे दशी॰ बुध मंद [illegible] नेवद्वादश ता स्तुतुं॥ मेषेण घटि
स्या द्राक्षस्सीच चूर्णे भ्यः [illegible] नि च तु: प [illegible] ला पा [illegible] मकरा त्रे वा उ१ वास: प्रज्ञास्त:
काद्या ता स्तत्पुण्यं परमार्चिके॥ अ [illegible] षडशीति मुख परा: पुण्या:॥ कर्के दक्षिणा
तत्र विषुवे दश पूर्वी दश पराः पुण्याः॥ विष्णुपदे तु प्राग्दशरा: यद्यपि षडशीत्या
क्रियाते॥ मकरे च नाडि त्रिंशत्परा: पुण्या:॥ इति वसिष्ठस्तथापि अल्पकालेव च न पुण्यातिश्चायपरे॥
मतीता यो विष्ठषे रोका सत्त नाडिका इति वसिष्ठ स्तत्रापि

रात्रं

दीनेणे

(४) रात्रिसंक्रमणे त्वयं विशेषः। यदि अर्धरात्रात्प्राक् न्यूनार्धरात्रे वा तुलामेषौ स्तस्तदा दिवसस्यैव मध्यान्हादुप
रि स्नानादि। यदि तु निशीथात्परतस्तुलामेषौ तदा परेद्यु रामध्या[?] न्हात्। विष्णुपदषडशीतिमुख
तु यद्यर्धरात्रात्प्राक् स्तस्तदा पूर्वदिनांते पंचघटिकाः पुण्याः। अर्धरात्रात्परभागे चेत्परेद्युः प्रातः
पंचघटिकाः पुण्याः। अयनमपि यदि निशीथात् [?]क् परतो वा भवेत्तदा आसन्नमहस्तदर्धं वा
पुण्यं। निशीथे तु यदि अयनारंभस्तदा [illegible] स्युस्तत्र पूर्वाह्नि परेद्युर्वा निशीथयोगाच्च पूर्वदि
नस्योत्तरार्धं पुण्यं। तिथिरस्ये तु उत्तरदिन [illegible]। पर्भमिति विवेकः। अर्धरात्रे कर्कटश्चेत्तु
पूर्वमहः पुण्यं। अर्धरात्रे मकरश्चापरं दिनं। [illegible]तु प्रदोषार्धरात्रे वा मकरसंक्रमणे दिनद्वयं पु
ण्यमाह। तथा च बोधायनः। अस्तंगते यदा [illegible]षयाति दिवाकरः। प्रदोषे वार्धरात्रे वा तदा पुण्य
द्वयमिति माधवस्तु प्रदोषार्धरात्रे वा मकर[illegible] स्नानादि। प्रभाते निशीथे वा कर्कटश्चेत् पूर्वे
द्युरेवेत्याह। रात्रावेव वा स्नानादि। तथा च वसिष्ठः। पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा संक्रमणे रवेः। राहु
श्च दर्शने स्नानं प्रशस्तं नान्यथा निशीति। यात्रादि निषेधेपि प्राक्पश्चाद् घटिका ग्राह्याः। अयनांशेष
द्विरिति ते सौरदिवसैः संक्रांतेः पूर्वमपि पुण्यकालो बोध्यः। यदाहमादिग्रंथे निश्य[?]नस्तादाद्वादश
अयनांशाः। तथा च भाविन्याः संक्रांतेर्द्वादशभिर्दिनैरर्वाक् पुण्यकालो भवतीति॥ तस्मिन्संक्रां

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai — "Joint project of the ..."

(81A)

त्तिनिमित्तं स्नानदानादि कर्तव्यमिति निर्णीतं । एवं मन्वातिरिक्तेपि बोद्धव्यं । सूर्यस्य मेषसंक्रमादुभयतः षोडशना
ड्यः पुण्याः । चंद्रस्य स्वराश्योः संक्रमे त्रयोदशपलयुता एका घटी उभयतः । कुजस्य सपलाश्चतस्रो नाड्यः ।
बुधस्य चतुर्दशपलयुतास्तिस्रो नाड्यः । बृहस्पतेः पलसप्तकसहिताः सार्धाश्चतस्रः । कवेः एकपलसह
हिता नाड्यश्चतस्रः । शनेः षोडश नाड्यः सप्तपलयुताः । गोविलः । राहोः देशानुसंक्रांतिविवादस्यैव द्विषु ।
स्नानदानादिकं कुर्युर्निशि काम्यव्रतेषु चैताः स्मृताः । पारहृतो हृतसंक्रांतिप्राप्तिप्रसूवेषु च । श्रवण
चेति हस्तस्य रात्रौ दानं प्रशस्यते । तथापि तत्र प्रागाविति विदुः । इति संक्रांतिनिर्णयः । अथामावा
स्याश्चोहनिर्णयः । तत्रापराह्णव्यापी दर्शो मुख्यः । त्रेधा साम्येनापराह्णस्पर्शे आधिक्येन निर्णयः ।
साम्येन स्पर्शे क्षेपे न्याय्यः । वत्पूर्वोत्तु बह्वृचानां पूर्वे वर्षेणापरः । छंदोगानां यथेष्टं । एतच्च निर्णयं यत्रा
न साग्नेः । निरग्निद्विजस्त्रीशूद्राः कुतुपव्यापिनं दर्शमाहुः कुर्युः । द्विधेयमल्पसमयं वा कुतुपे पान्वे
तिस्र व्याप्यः । दिनद्वयेपि कुतुपसंबंधाभावे आद्यदिनं । दिनद्वयेप्यल्पकुतुपसंबंधे वृद्धिसाम्ये यारं
तरे दिने । क्षये पूर्वे । दिनद्वयव्यापी परः । दिवसस्याष्टमो मुहूर्तः कुतुपः । पूर्वोक्ता साग्न्यनग्नि व्यवस्था ।
अपराह्णसंबंधाभावे इति माधवः । तुलापुरुषदानादौ तु मुहूर्तमात्राप्यमावास्या प्रशस्ता । अथाष्टका ॥

१।नैर्णे॰

(१) निर्णयः। भाद्रपदे हेमंतशिशिरयोश्च कृष्णपक्षे अष्टम्यः। पं॰ अष्टकाः। तदुत्तरनवम्योऽन्वष्टकाः। अत्र दर्शवत्पू
र्व्व एव ग्राह्यः। अष्टकासु अन्वष्टकासु च पार्वणश्राद्धं नित्यं। अन्वष्टकाश्च पंक्तिविशेषः। मातृयजनानंतरपि
त्र्यमिति। छंदोगानां पूर्णिमास्वपि श्राद्धं नित्यं। मार्गशीर्षमाघभाद्रपदगासु त्वेति प्रशस्तं।। अथ वृद्धिश्रा
द्धकालः। ब्रह्मपुराणे। कर्मण्यथाभ्युदयिके मांगल्ये चोत्सवे तथा। जन्मन्यथोपनयने विवाहे पुत्रकस्य
च। पितृन्नांदीमुखान्नाम तर्पयेद्वृद्धिपूर्वकं। [illegible]ः। यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासु मेखलाबंधमोक्षयोः।
पुत्रजन्मवृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं समाचरेत्।। [illegible]णे। कन्यापुत्रविवाहेषु प्रवेशे नववेश्मनः। ना
मकर्मणि बालानां चूडाकर्मादिके तथा। सीमंतो[illegible]नने चैव पुत्रादिमुखदर्शने। नांदीमुखं पितृगणं
पूजयेत्प्रयतो गृही। तत्र गर्भाधानप्रसृ[illegible]प्रथमविवाहपर्यंतं पिता स्वपित्र्यादद्यात्। तदु
परि पितुः परोक्ष्यात् पुत्र एव न पूजयेत्। एतच्च नांदीश्राद्धं दिनत्रयसाध्यमिति मुख्यः कल्पः। पूर्वेद्युर्मा
तृकश्राद्धं कर्माहे पैतृकं तथा। उत्तरेद्युः प्रकुर्वीत मातामहगणस्य तु। इति वसिष्ठोक्तेः। अशक्तौ तु पूर्वेद्यु
रेव श्राद्धत्रयं कुर्यात्। पूर्वाह्णे मातृकं श्राद्धं मध्याह्ने पैतृकं तथा। ततो मातामहानां तु वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृ
तमिति। शातातपवचनात्। अयं [illegible] पूर्वाह्णे एव मातृकं कुर्यात्। तथा च वृद्धमनुः। अलाभे भिन्नका
लानां नांदीश्राद्धत्रयं बुधः। पूर्वेद्युर्वै प्रकुर्वीत पूर्वाह्णे मातृपूर्वकमिति। अथ [illegible] पक्षश्राद्धकालः। ६

(१७) प्रतिमासं कृष्णपक्षे चतुर्दशीभिन्नासु तिथिषु प्रत्यहं श्राद्धं कुर्यात्। पंचम्यादिषु दशम्यादिषु वा। अत्रा-
शक्तस्तु एकस्मिन् चतुर्थ्याः परे दिने दर्शश्राद्धं तु पृथगेव। केचित्तु दर्शेन सह विकल्पमाहुः। अथ भाद्र-
पदापरपक्षश्राद्धकालनिर्णयः। तत्रापि पूर्णः पक्षः श्राद्धकालः। पंचम्यादि प्रशस्ततरः। ततोऽपि दश-
म्यादिः। तत्रापि मघात्रयोदशी। दरिद्रस्तु। शाकमात्रेणापि एकत्रापि महालयश्राद्धं कुर्यात्। तत्र
प्रतिपदादिदर्शांतमित्यस्मिन्पक्षे नंदादिकं [illegible] नीयं तदाह काष्र्णाजिनिः। नभस्यापरप-
क्षे तु श्राद्धं कार्यं दिने दिने। नैव नंदादि वर्ज्यं स्यात् [illegible] वर्ज्या चतुर्दशी इति। प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकां चतु-
र्दशीं वर्जयित्वेति याज्ञव[illegible]ल्क्यवचनेन तु म[illegible]रस्यावकाशोऽस्ति इति माधवः। केऽन्यागते सवि-
तरि [illegible] नानि दश पंच च। यान्यह्नानि षोडश [illegible] पत्रानुकूलं। [illegible] पंचदशाद्येषोडशाद्येया
विषयविभागस्तु माधवग्रंथे द्रष्टव्यः। [illegible] षोडशी। साम्ये पंचदशोऽस्येकः कल्पः। अ-
श्वयुकृष्णकुप्रतिपदा सह षोडशेति कल्पांतरं। हेमाद्रौ तु पूर्वपौर्णमास्या सह षोडशेति तृती-
योऽपि कल्प्यो दर्शितः। अत्र च पक्षद्वयं भिन्नानामेव कर्मणां प्रतिदिनं भिन्ना एव प्रयोगाः इत्येकः
पक्षः। एकमेव श्राद्धं प्रतिदिनं आवर्त्तत इत्यन्यः। आद्ये प्रतिदिनं दक्षिणा देया। ब्राह्मणाश्च भि-

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(10)

दीते। उत्तरस्मिन्वस्तुसमाप्तिदिने दक्षिणादेवा दक्षिणायाः प्रयोगांगत्वात्। ब्राह्मणास्तु तल्लेदे ज्ञोपि
सप्तवस्त्रादि विवेचनीयं दरिद्रेण तु एकत्रदिने कर्त्तव्यमित्युक्तं। तच्च आषाढ्याः पंचमपक्षस्य पंचमी
मारभ्यानंतर पंचमीपर्यंतासु तिथिषु मध्ये अनिषिद्धा यां तिथौ कर्त्तव्यं। अत्र नक्षत्रादिनातत्त्वाकर
णं तु अवश्या। वेळेऽन्यागतः सर्वस्त्रावेद्यं। तन्मध्ये कर्मणा यावद्दक्षिणाकदर्शनं कुर्यात्।

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com